

LUBARDA

КОРАЦИ

књижевност уметност култура

КОРАЦИ LVIII 1 ▶ 3 2024

1 ▶ 3

2024

СТАВ

Стеван Јовићевић

КЊИЖЕВНОСТ И ВРЕМЕ САДАШЊЕ

*Зар ми не смайрамо људске животије чийљивијим
кад се они проишумаче у функцији ирича које људи иричају?*

Пол Рикер

Сва срећна доба личе једно на друго, свако несрећно доба несрећно је на свој начин. Есеј инспирисан статусом који књижевност и њено професионално изучавање данас имају свакако би могао да почне и другачије него овом помало незграпном алузијом на једну класичну романескну инкантацију. Могли бисмо да се запитамо: постоји ли срећно доба уопште, не само када је литература посредни? Ако постоји, на основу чега се то да утврдити? Ако пак не постоји – у шта није одвећ тешко поверовати, будући да нема епохе коју већ њени судеоници нису оклеветали – одакле нам потреба да у свему што је неповратно ишчезло видимо ореол узвишености? Поразно стање које је задесило уметност речи, а које потврђује чињеница да је током само неколико последњих година у региону драстично смањено интересовање студената за смерове везане за национални језик и књижевност, мало је разумљиво изван импликација проистеклих из овог сплета питања.

Известан број теоретичара покушао је да докучи због чега уметност у целини више нема ону моћ нити улогу којима је, како смо склони да верујемо, пленила у минулим временима. Друга половина двадесетог столећа означена

је као „царство бесмисла”, „успон безначајности” и „доба празнине”, да се задржимо само на неким од наслова познатих студија. У њима се мање или више систематично излаже на који начин техницизам новог доба и, уопште, техничка цивилизација – тада још увек само у успону – доприноси девијацији и потом нестанку суштински значајне уметности какву пре свега карактеришу трагање за коначним смислом и уцеловљеност света у којем, упркос свим његовим несавршеностима, као центрипетална сила постоји Човек: обездуховљен, отуђен, али мисаоно и даље недокучив и сложен.

Када је књижевност у питању – а ствар не стоји друкчије ни са осталим уметностима – разлози за видну огољеност у концепцији јунака, као и за пражњење текста од симболичких значења и софистицираности израза, траже се у свеопштој математизацији искуства, безграничној слободи поступања и немилосрдној логичкој свести која се уткива у све поре хуманитета. Међутим, чак и за оне ауторе који су у овом погледу дефетистички настројени, као што је то француски филозоф Жак Елил, према чијем мишљењу савремено доба одликује „несвесно потчињавање мисли техничком процесу”, било је јасно да су одређени видови модерне уметности попут, рецимо, театра апсурда у Француској, ипак одавали напор да се, додуше друкчијим путем, оствари и обухвати естетска пуноћа, и како је управо то доказ да Смисао ниуколико не може бити усмрћен.

Већи део научних расправа вођених у домену психологије и социологије уметности се, експлицитно или не, ослања на познату Бењаминову тврдњу да је уметничко дело у ери репродукције изгубило своју ауратичност, а пре тога, наравно, и на познат Хегелов став о крају уметности. Управо је Хегел објавио да „уметност данас не може задовољити највише потребе духа” и да, сходно томе, она „јесте и остаје за нас нешто што припада прошлости”. Реализација друштва и типа државе које је славни мислилац имао пред својим очима врло је неповљно утицала на уметност. Још грчким полисом и филозофијом, а коначно и хришћанством, укинуто је, како он вели, „херојско стање света”, па тако „наше данашње машине и фабрике са својим производима, као и уопште начин којим задовољавамо своје спољашње животне потребе, по тој би страни, сасвим исто као и модерна државна организација, били непримерени оној позадини живота коју изискује изворни еп.”

Премда уметност можда више „не може задовољити највише потребе духа” и не представља повлашћени извор сазнања, две стотине година које нас раздвајају од немачког идеализма показале су да универзално вредна дела још увек могу и морају настајати. Но, без обзира на то да ли је наша вера у могућност високе духовне креације очувана, ваља признати да је стварност трећег миленијума до крајности изоштрила изазове пред којима се књижевна уметност одавно нашла. Радикално измењени услови живота огрубили су лице књижевности: она се не ствара и не доживљава исто, она нам, по некој суровој претпоставци које се по инерцији држимо, сада не значи много. Отуд не треба да зачуђује што све више младих људи у просветном раду одбија или не успева да препозна битно животно опредељење.

Наша перцепција је саображена незадрживом убрзању модерног света. Прочитати роман од две хиљаде страница, за шта је неопходно издвојити барем читаву седмицу, према садашњим критеријумима успеха испоставља се као надасве погрешна инвестиција времена. Уместо тога, репрезентант актуелног тренутка, у којем је примат техничких наука несумњив и у којем је за свако знање тачно прописана одговарајућа цена, радије ће одабрати какав убрзани курс који ће га оспособити за брз и ефикасан начин зараде. Потрошачко друштво наметнуло је идеологему према којој је концепт узорног живота пресудно обележен могућношћу да реализујемо своје жеље. Заборављено је да се циљ не састоји само у томе да се нешто испуни, већ да је важан и ужитак који се наводи у мукотрпном долажењу до тог испуњења. У таквој констелацији фина, племенита успореност и помна усредоточеност на текст који нас очарава магијом речи зацело делују анахроно.

Уметност, која је служила за естетско уживање и интелектуално уздизање, водила је култури, а сада је поистовећена са забавом и утоплена у овештаним оквири свакодневља. Реч је устукнула пред сликом, мелодију је заглушила бука, књижаре су претворене у супермаркете, критичко резонување потиснуле су рекламне кампање, уредник је уступио место маркетиншком стручњаку. Осим тога, невоља са уметношћу – књижевном поготово – јесте и у томе што она има и своју „лукаву” страну. Иако је са разлогом увек мало оних који је довољно добро познају да би је просуђивали, у њој је свако добродошао. Просечан

грађанин не може тек тако да начини хируршки захват или да, рецимо, прекраја правилник о људским правима, али зато може да прочита књигу и о њој каже шта год пожели. Могућност да се о књижевности јавно дискутује, па и да се она омаловажи, нарочито потхрањују радикална демократизација и релативно лака доступност литературе. Док је већини других области лаички приступ напосто онемогућен, са књижевношћу то није случај јер је питање строго научног бављења литературом и даље нерешено и спорно. Књижевност је једина уметност чији проучаваоци теже да себе легитимизују као научнике.

Премда објективни параметри оцењивања литературе не постоје, или можда баш због тога, више него икад неопходно је да наставнички позив бранимо, и то сада када су на водећим светским универзитетима изворно проучавање књижевности увелико смениле тзв. студије културе. Матерњи језик и књижевност – неизоставан предмет у свим основним и средњим школама – представљају конститутиван чинилац у развоју човекове свести о језичкоме наслеђу, што ће рећи основном средству комуникације, размене мишљења и преношења писмености кроз векове, и о књижевној баштини, односно непосредном упливу у читав културноисторијски ток и духовност једнога народа. Обухватајући најшире постављен спектар знања, овај предмет залази и у истраживачке сфере других дисциплина: он је ствар културе и опште информисаности. Отуд не очекујемо од углађеног лекара да нам формулом представи разлику између директно и инверзно поларисане диоде – али зато, забога, мора да зна да је извесни Иво Андрић, негде у прошлости веку, допринео култури овога народа онако како нико други није, или да баш Толстој бруси лик једне Ане Карењине, дивне Русиње која је умела само безусловно да воли, због чега њен *salto mortale* до данас остаје утиснут као незаобилазан пример сучељавања са сопственом коначношћу.

Књижевна знања, која симболички сугестивно посведочују живот као необјашњиву објашњивост, посредована су језиком. Његов значај је непорецив и не доводи се у питање тиме да ли пристајемо уз тврдњу да не постоји ништа изван онога што је већ похрањено у њему или не. У тренутку када се сваки вредносни поредак поништава а стварност врви од вулгарног материјализма, и сâм језик се банализује. Тражимо спас скривајући се, попут јунака

Петковићевог романа *Судбина и коментари*, у замраченој соби одашвуд испуњеној књигама, али језик нас, чак и писани, изнова враћа људима. Путем људи мора се ходити стога што, како Рилке дивно пева, „много значи присуство на овом свету, / и зато што смо привидно нужни свему овдашњем, / овом непостојаном што се нâс чудно доима, / нас најнепостојанијих.”

Нико не егзистира изван садашњег тренутка и једино у њему, разуме се, трајемо – али нема ли нечег крајње ванредног у привилегованости да промишљамо нешто што се одавно збило и што свевременски постоји, да промишљамо и изнова се у то заљубљујемо? Заклоњени под ореолом прошлости, испитујемо куда воде разносмерне стазе у непрегледном царству речи. Када год нам је тешко, када овде и сада одвише снажно, несношљиво притискају, ето нама Флобера, Црњанског, Хелдерлина, Пекића, Крлеже. Тако се успоставља кружно кретање: свет нас испуњава једом и горчином, а књижевност нас сваки пут изнова озарује.

Ако смо склони да устврдимо како је књижевност способна да човеков свет мења чинећи га лепшим, бољим и прихватљивијим стаништем – а у најмању руку било би малодушно да било ко од истински пасионираних читалаца у то сумња – нисмо ли онда сви ми који смо преостали заточници вере у могућност непрестаног духовног преображаја и узрастања? Ми, непосустали литерарни завереници што се криомице изузимамо из баналности свакодневља и верујемо да се „пуста земља” још може спасити. Останемо ли доследни, можда ћемо и успети да међу прстима осетимо ону Раичковићеву „страшну реч што тоне”; ми, а ко други него ми, који смо заклети на љубав према писму. Стога одговор на питање да ли треба студирати књижевност може бити само један: ако је нечија визија будућности неизводива изван идеје о бављењу књижевношћу – онда свакако да; ако постоји и најситнији простор за сумњу – ипак не. То ће у исти мах бити један лични спас и спас за књижевност у целини.